

MUSTAFA KEMÂL PAŞA'NIN ERZURUM'DAKİ SON GÜNLERİ VE SİVAS YOLCULUĞU

Arş. Gör. Nilüfer

ZIRH*

23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi, 7 Ağustos 1919'da kapandı. Aynı gün yayınlanan bir beyanname ile on ana madde halindeki Erzurum Kongresi kararları açıklandı¹. Erzurum Kongresi kapanmadan önce vatanın bütünü'nün kurtuluşunu amaçlar şekilde oluşturulmuş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni temsil edecek Heyet-i Temsiliye vücuda getirildi. Heyet-i Temsiliye üyeleri şunlardır²:

- 1- Mustafa Kemal Paşa: Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden ve askerlikten ayrılma.
- 2- Hüseyin Rauf Bey: Eski Bahriye Nazırı, askerlikten ayrılma.
- 3- Eyüpzade İzzet Bey: Trabzon eski mebuslarından
- 4- Hoca Raif Efendi: Eski Erzurum mebuslarından
- 5- Hacı Salihzade Servet Bey: Trabzon eski mebuslarından.
- 6- Sadullah Efendi: Bitlis eski mebusu.
- 7- Hacı Fevzi Efendi: Erzincan'lı Nakşibendî Şeyhi.
- 8- Hacı Musa Bey: Mutki'de aşiret reisi
- 9- Bekir Sami Bey: Beyrut eski valisi.

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi

1 Erzurum Kongresi kararları için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Ankara, 1989, s.44; Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.I, Ankara, 1966, s.114-115; Dr.Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C.II, İstanbul, 1991, s.55-56.

2 Atatürk, Nutuk, s.45; Prof.Dr.Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara, 1989, s.9; Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.112.

Heyet-i Temsiliye vatanın tümünü temsil ederek Hilafet ve Saltanata olan bağlılığı sağlamak ve korumak, vatani düşman işgalinden kurtarmak için geçici bir yönetim görevini üstlenecekti³. Erzurum Kongresi sonrası bu doğrultuda çalışmalar yapan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta genel bir kongre yapmak için Amasya'dan beri başlamış olan delege seçimi ve onların Sivas'ta toplanma faaliyetlerini izlemekte⁴, ayrıca Diyarbakır ve Bitlis civarında, II.Ordu Kumandanı iken şansen tanıdığı bazı kimselere milli dava içerikli mektuplar yollamakta idi⁵. Yurdun dört bir yanında bu gaye için çalışan vatanseverlerin yanısıra, bunun aleyhine yapılan propagandalar da yok değildi. Bazı bölgeler hem delege göndermiyor hem de oluşan manevi kuvveti zedeleyerek halkı ümitsizliğe sevk ediyorlardı. Özellikle İstanbul'dan özel mektupla çağrılan kimselerin boşuna masraf ve müşkilat çekmemek gibi bahanelerle gelmek istememeleri ilgi çekicidir.

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın daha Amasya'da iken Sivas'a gelen yollar ve çevrelerinin emniyeti için bizzat giriştiği askeri tertibata rağmen Sivas'ta bir telaş ve heyecan başladı⁶. Sivas Valisi Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 20 Ağustos 1919 tarihli telgrafı ile; bir süre önce görünüşte Fransızlar'a ait müesseseleri tetkik, gerçekte buraların ahvalini incelemek üzere İstanbul'dan Cizvit Papazları ile beraber gelen Fransız subayları ile mülakatlarını anlatıyordu. Bir süredir Sivas'ta bulunan Fransız Jandarma Müfettişi Binbaşı Mösyö Brunot, Vali Reşit Paşa'ya; İstanbul'dan yeni gelen Fransız zabıtlarından Mustafa Kemal Paşa ve Kongre Heyeti'nin Sivas'a gelerek, burada bir kongre yapacaklarını öğrendiğini ve böyle olduğu takdirde buraların işgal edileceğinin kesin olduğunu, bu uyarısına inanılması

3 Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, s.10.

4 Atatürk, Nutuk, s.51.

5 Atatürk, Nutuk, C.III, Ankara, 1989, s.1272-1286.

6 Atatürk, Nutuk, s.52-53; Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, Ankara, 1969, s.16-17; Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.151-154.

gerektiğini söylemişti. Vali Reşit Paşa, Dahiliye Nezareti'nden aldığı bir telgrafın da aynı mesajlar içerdiğini söylüyor, yeni gelen bir Fransız zabitanın de Kolordu Kumandanı ile görüşerek Kongre hakkındaki fikirlerini öğrenmek istediğini vurguluyordu. Reşit Paşa uzun telgrafında, Mösyö Brunot'un ikinci ziyaretinde kendisine; Mustafa Kemal Paşa ve Kongre Heyeti'nin Sivas Kongresi'nde İtilaf Devletleri aleyhine konuşmayarak, tahrikatta bulunmazlarsa kongrenin toplanmasına hiçbir mahzur olmadığını söylediğini, hatta bizzat kendisinin General Franchet d'Esperey'e yazarak Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tevkif emrini geri aldırıp, Dahiliye Nezareti'nden Kongre'nin toplanmasına muhalefet olunmaması hakkında emir verdirebileceğini teklif ettiğini bildiriyordu. Bunlara karşılık Mösyö Brunot, Reşit Paşa'dan kendisine karşı açık ve samimi olmasını, kongrenin açılış tarihini bildirmesini istemişti. Vali Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı uyurarak her yönden işgale açık olan Sivas'ta kongre toplanmasından vazgeçilmesini rica etmişti. Bu telgrafın bir benzeri de eski Sivas mebusu Rasim Bey'den, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi başkanı Hoca Raif Efendi'ye yollanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Valisi Reşit Paşa'ya cevabî telgrafında, Mösyö Brunot'un telkinlerini tamamen blöf olarak telakki ettiği gibi Sivas'ın Fransızlar'ca işgalinin öyle kolay olmadığını söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nde mevzunun Erzurum Kongresi Beyannamesi'ne dayanacağını, hiç bir devlete tahrikât olamayacağını açıklıyordu. Fransızlar'ın Sivas'ı işgalinin onlarca çok pahalıya mal olacağını, bunu Fransız kamuoyunun da istemeyeceğini, Türk Milleti'nin Erzurum Kongresi Beyannamesi ile tüm dünyaya, vatanın geleceği için azim ve kararlılığını açıkladığını söylüyordu. Telgrafın sonunda Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi hakkında Heyet-i Temsiliye'nin kararının son söz olacağını, bunun kendilerine bildirileceğini, bu esnada Brunot'un tehditlerini, milli ve manevi kuvveti yıkmaması için halka aksettirilmemesini bildiriyordu.

Vali Reşit Paşa ikinci telgrafında, olaylardan anlayabildiğini bildirerek vicdani görevini yaptığını ve Fransızlar'ın iyi niyetli olduklarına kendisinin de inanmadığını, Heyet-i Temsiliye'nin bundan sonrası için ne takdir ederse emirlerine uyacağını bildirdi⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Reşit Paşa'nın tereddütlerini ortadan kaldırmak için 21 Ağustos'ta Heyet-i Temsiliye imzalı ikinci telgrafında; aralarında geçen muharebenin Heyet-i Temsiliye'ce (Erzurum'da bulunan Heyet-i Temsiliye üyeleri Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Raif Efendi idi) görüşüldüğünü, iller delegelerinin Sivas'a varmak üzere olduğunu, bu konunun artık yetkileri üstünde bir mesele olduğunu, Erzurum Kongresi'nden önce de İtilaf Devletleri'nin büyük kuşkuya düşmüş olmalarına rağmen kongrenin sadece milli bağımsızlık gibi meşru bir amacı benimsemekten başka tecavüzkâr hiçbir düşünce taşımadığının anlaşılması üzerine toplantının İtilaf Devletleri ile Amerikalılar üzerinde olumlu etki yaptığını, Erzurum'da bulunan İngiliz Temsilcisi'nin bunu açıkça belirttiğini, hatta Amerikalılar'ın Sivas Kongresi'ni izlemek üzere siyasi bir memur göndereceklerini bildiriyordu. Mustafa Kemal Paşa, bununla yetinmeyerek Sivas'da vali vekilliği yapmış olan Kadı Hasbi Efendi'ye aynı içerikli bir telgraf çekerken, Hoca Raif Efendi de, Sivas eski mebusu Rasim Bey'e bu konuda bir telgraf gönderdi⁸.

Artık, her taraftan Sivas'a kongre için üyelerin toplandığı haberleri, Erzurum'a geliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sırada karşılaştığı sorun kongreye hangi illerin katılacağı delegeleri nasıl gönderecekleriydi? Milli Mücadele'yi başlatan ve tek teşkilatlı bir bölge haline gelmiş olan Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu illeri bu kongreye katılacaklar mı, katılsalar nasıl temsil edileceklerdi? Erzurum Kongresi'ne katılan bu illerin delegeleri yerlerine dönmüşlerdi. Onları geri çağırarak Sivas'a götürmek mümkün olmayacağı

7 Atatürk, Nutuk, s.52,53,54; Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.157-160, 163, 165.

8 Goloğlu, Sivas Kongresi, s.17-19.

gibi bu illerden yeni delege seçimi de imkânsızdı. Bunun yanısıra ne Erzurum Kongresi'nin ne de Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'da bir kongre yapılması hakkında resmi bir kararı yoktu. Heyet-i Temsiliye bu durumda nereyi ve kimi Sivas'ta temsil edecekti? Nihayet Mustafa Kemal Paşa çözümü, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye'sinin Sivas'da hazır bulunması ve Doğu illerinin kongrede Heyet-i Temsiliye ile temsil edilmesinde buldu.

Heyet-i Temsiliye'nin Erzurum'da olmayan üyelerinin çağrılması gerekiyordu. Heyet-i Temsiliye'nin dokuz üyesinden Mutki Aşireti Reisi Musa, Bitlis eski mebusu Sadullah ve eski Beyrut valisi Bekir Sami Beyler kongrede bulunmamışlar ve kongrede bulunmadıkları halde Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmişler, kongreden sonra da Erzurum'a gelmemişlerdi. Geri kalan altı üyeden Erzincanlı Şeyh Fevzi Efendi ile Trabzonlu Eyyüpzade İzzet ve Hacı Salihzade Servet Beyler yerlerine dönmüşlerdi. Mustafa Kemal Paşa, İzzet ve Servet Beyleri Erzurum'a çağırırken mutlaka geleceklerini umuyordu. Çünkü Erzurum Kongresi'nde kendi hemşehri ve akrabalarına karşı bile Mustafa Kemal Paşa'yı tutmuşlardı. İzzet ve Servet beyler, bu sırada Vükela Meclisi'nce görevlendirilmiş Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri'nden birer kişiden-Rize eski mutasarrıfı Ziya Bey ile Fevzi Paşa- oluşan ve Erzurum-Trabzon Bölgesi'ndeki asayişsizlikleri incelemek üzere Trabzon'a gelen heyeti bahane ederek Erzurum'a gelmememişlerdir. Heyetin işinin bitiminde dahi gelmediler⁹.

Bu zor durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, 24 Ağustos 1919'da Erzurum Valiliği'ne bir yazı göndererek, merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Doğu illerindeki şubeleri ile Trabzon Muhafazaî Hukuku Milliye Cemiyeti'nin birleştirilerek,

9 Goloğlu, Sivas Kongresi, s.19; Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1993, C.I, s.174.

Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını aldığını bildirdi. Bu cemiyeti Heyet-i Temsiliye üyeleri idare ve temsil edeceklerdi.

Mustafa Kemal Paşa, Raif Efendi'den Sivas'a gelmesini istemiş, Raif Efendi ilk önce mazeret sunarak reddetmişse de, sonra kabul etmişti¹⁰. Yolda kendilerine, Erzincan'da Şeyh Fevzi Efendi de katılacaktı.

4 Eylül 1919'da açılmasına karar verilen Sivas Kongresi için Mustafa Kemal Paşa 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrılmayı planlamıştı: Bu yolculuk için nakliye vasıtası, Paşanın karargâhını nakil, delegelerin ve sivil karargâhın yol ve iâşe masraflarını karşılayacak para gerekiyordu. "Vasıta ve karargâhı nakil kolaydı. Para bulmaksa zor. Erzurum'a geldiği zaman Mustafa Kemal Paşa'nın sekizyüz lira kadar birikmiş parası vardı"¹¹. Yanındaki arkadaşlarının da en fazla onunki kadardı. Bu paralar, sivil karargâhın masrafları için harcanmış ve kongre sırasında tükenmişti. Mustafa Kemal Paşa, para konularıyla uğraşmayı sevmezdi; bu işleri ve parasını Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e vermişti. 29 Ağustos günü yola çıkabilmesi için Mazhar Müfit Bey, Belediye Reisi Zâkir Efendi'ye giderek "Paşa bizi sıkıştırıyor, yola çıkmamıza birşey kalmadı. Ancak üç dört yaylı arabaya ihtiyacımız olacak. Bunları temin edebilir miyiz ve kaç lira ödememiz gerekir?"¹² diye sormuş ve sorusuna Zâkir Bey'den arabaların herbirini yüzer lira gibi döneme göre ucuz bir paraya temin edebileceği cevabını almıştı.

Mazhar Müfit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya para konusundaki sıkıntıyı her ne kadar belli etmek istemiyorsa da bir akşam yemeğinde, Sivas yolculuğuna konu gelince Paşa'nın "Hazır mıyız?" sorusu üzerine Mazhar Müfit Bey, ellerindeki üç otomobilin durumunu; bu üç otomobilin gidecek kişiler veya eşya için yetersizliğini; yeni dört araba için dört yüz lira, yolculuk ve Sivas'daki günler için de para gerektiğini anlatmak zorunda

10 Atatürk, Nutuk, s.55; Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya, C.II, s.92.

11 Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.168.

12 Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.169.

kaldı. Bu durumun Paşa'yı bir hayli üzdüğünü Mazhar Müfit Bey'in gözlemlerinden öğreniyoruz¹³. Yurdunun ve milletin kurtuluşu için mevki ve rütbeleri dahil tüm maddiyatını sarfetmiş, canla başla çalışan bir kişinin tüm güç ve olumsuz şartlar yanında bu konularla da yıpranması düşündürücüdür.

Bu para sorununun nasıl halledildiğini o zaman Heyet-i Faale üyesi bulunan Cevat (Dursunbeyzade) Bey şöyle anlatıyor: "Ağustos sonlarına doğru siz Sivas'a hareket hazırlığında idiniz. Bizden, Mustafa Kemal Paşa ile en ziyade, malumunuz ya, Kâzım (Dirik) temas ederdi. Biz, birgün gazeteci Necati'nin (Güneri) evinde idik. O sırada Kâzım da geldi. Arkadaşlar Mustafa Kemal Paşa hazırlıkta, fakat yol masrafına nizamname mucibince bizim, yâni Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yardımı lâzımdır, bu vazifemizdir dedi. Hakikaten Heyet-i Temsiliye'nin masraflarını karşılamak, teşkilata ait bir vazifeydi. Mevcudumuz ancak seksen lira kadardı. Halbuki bin lira kadar bir para temin etmek gerekti. Bizde ise birşeyler yok. Muhacerette çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına kadar ekmek parasına sarfetmiştik. Vaziyetimiz fena idi. Bizi en ziyade sıkan cihet, başlangıçta böyle bunalırsak daha büyük işlerde ne yapacaktık? Allah razı olsun Heyet-i Faale azâsından emekli binbaşı Süleyman Bey imdadımıza yetişti. Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek "Çocuklar ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuzyüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allahın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimi ne Paşa ve ne de başka hiçbir kimse bilmeyecek. İleride Müdafaa-i Hukukun parası olursa verirsiniz. Olmazsa helal olsun. Ben devletin verdiği tekaüt aylığı ile geçinir giderim" dedi. Bu bizi çok duygulandırdı. O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan toplayarak bin lira yaptık ve Kâzım delâletiyle

13 Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.171.

Paşa'ya ulaştırdık. Kâzım dönüştü Paşa'nın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı"14.

Sivas yolculuğu için para ve vasıtalar hazır olduğu halde yeni bir sorun olarak manda meselesi tartışılmaya başlandı. Amasya'da bulunan Bekir Sami Bey'in, İstanbul'dan Halide Edip Hanım'ın, Karahisarısahip'den 12.Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey ve Ankara'dan 20.Kolordu kumandanı Ali Fuat Bey'in Mustafa Kemâl Paşa ile karşılıklı mektup ve telgrafları manda, Amerikan Mandası ve Amerikan Heyeti hakkında olup, bu konudaki tartışmalar Sivas Kongresi'nde de sürecektir15.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki son günlerinde kendisine teklif edilen Erzurum hemşehriliği, Paşa için o günlerin halet-i ruhuyesi içinde büyük moral olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, 25 Ağustos akşamı, kendisini ziyarete gelen Cevat Bey, Kâzım Bey ve Necati (Güneri) Bey ile sohbet ediyordu. Sohbet sırasında Mustafa Kemal Paşa kendisinin Erzurum'dan mebus seçilmek istediğini ve ilk meşalenin yandığı bu tarihi şehri temsil etme şerefini taşımayı arzuladığını söylemişti. İlerleyen dakikalarda kendi doğum yeri Selanik'in yabancılar elinde kalmasından duyduğu üzüntüyü vurgulamıştı. Kâzım Bey, yeni istilâdan kurtulmuş olan Erzurum'un bu duyguları çok iyi bildiğini söyleyerek, nüfusunu Erzurum'a nakletmesini Paşa'dan rica etti. Mustafa Kemal Paşa bu teklif kabulü şeref bildiğini söylemiştir. 26 Ağustos 1919 günü Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum hemşehriliği teklifini resmi bir mektupla yapmış; Mustafa Kemal Paşa da 27 Ağustos'da Cemiyet Merkezi'ne yolladığı mektupla kabulünü bildirmiştir16.

14 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946, s.137,138.

15 Atatürk, Nutuk, 60-69; Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.186-187; Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C.II, Ankara, 1994, s.37-38.

16 Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, s.139,140; Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.174; Sarıhan, Kurtuluş Savaşı, C.II, s.70-72.

Nihayet 29 Ağustos 1919'da öğleden evvel, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet muhteşem bir uğurlama töreni ile yola çıktı¹⁷. Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ve Raif Efendi birinci otomobilde, Süreyya (Yiğit), Hüsrev (Gerede) ve Mazhar Müfit (Kansu) Beyler ikinci, Dr. Refik (Saydam), Cevat Abbas, Muzaffer ve Yüzbaşı Osman (Tufan) Beyler üçüncü otomobildeydiler. Hayati Bey ve emrindekiler ile valiz, muhaberat dosyaları vs. arabalara taksim olunmuştu. Kurmaybaşkanı olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan beraberinde getirdiği Albay Kâzım (Dirik) Bey, Paşa ile beraber askerlikten istifa etmemiş olduğu için Kâzım Karabekir Paşa emrine girmiş ve kale komutanı olarak Erzurum'da kalmıştı. Erzurumlular kafiye büyük ve heyecanlı tezahürlerle-Allah muvaffak etsin, Hayırlı olsun! nidalarıyla uğurladılar¹⁸.

Öğleyin bir pınar başında mola verildi ve ekmek, peynir, zeytinden oluşan yemek yenildi. İkinci vakti hava bozup yağmur başlayınca anızalı olan otomobil körükleri (tente) sayesinde ıslanarak gece konaklayacakları köye vardılar. Gece köyde Mustafa Kemal Paşa ateşlenerek biraz rahatsızlanmış, Dr.Refik Bey'in müdahâlesi sonucu ertesi gün dinç bir şekilde erkenden yola çıkmıştı¹⁹. Sık sık arızalanan otomobiller yüzünden Mustafa Kemâl Paşa bir daha mola verilmeden Erzincan'a gitmeyi emretti. Ancak Erzincan'a yakın Ekşisu denen maden suyunun başında mola vermek zorunda kaldılar. Zira Erzincan Mutasarrıfı, Ahzıasker Kalemî Reisi vesair zevat heyeti karşılamaya gelmişlerdi. Paşa mutasarrıftan ve kalem reisinden vaziyeti ve halkın durumunu sorup, izahat aldıktan sonra yola çıktılar. Erzincanlılar sevinçle Paşa ve heyetini karşıladılar. Gece mutasarrıfın verdiği ziyafette Erzincan eşrafi Paşa'ya bağlılık ve inançlarını vurguladılar. Mustafa Kemal Paşa ertesi

17 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C.I, s.189.

18 Atatürk, *Nutuk*, s.56; Kansu, *Atatürk'le Beraber*, C.I, s.194; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.24.

19 Kansu, *Atatürk'le Beraber*, C.I, s.198.

sabah halkla temas edince aynı duygu ve kararlılığı onlarda da gördü. Bu güven ve coşku ile 1 Eylül Pazartesi günü öğleye doğru, Heyet-i Temsiliye'nin Erzincanlı üyesi Şeyh Fevzi Efendi'yi beraberine alarak tekrar yola çıktı²⁰.

Henüz birkaç saat yol alınmışken bir kaç jandarma eri ve bir jandarma subayı otomobilleri durdurarak silahlı Dersim Kürtlerinin, Çardaklı Boğazını tuttıkları haberini verdiler. Tehlike olduğu için geçilemeyeceğini, merkeze kuvvet yollamaları için haber yollandığını, gelecek kuvvetlerin hücumu ile eşkiyanın tard edilerek geçilebileceğini söylediler. Bu eşkiyanın kuvveti, nereyi, nasıl tuttuğu, gelecek yardım kuvvetinin ne zaman geleceği meçhuldü. Erzincan'a geri dönmek ve kimbilir kaç gün beklemek belirlenen programı alt-üst edecekti. Mustafa Kemal Paşa tehlikeyi göze alarak yola devam kararı aldı. Yine de küçük bir tertibat yapıldı: Hafif mitralyözlerle donatılmış Yüzbaşı Osman Bey'in otomobili Paşa'nın otomobilinin önünde ilerleyecek, sağdan soldan gelen uzak mesafeli ateşlere önem verilmeyerek, vurulan ve ölenlerle meşgul olmadan yola devam edilecek, tam yolun üzerinde ve yakınındaki eşkiyaya karşı birden arabalardan inilerek vuruşulacak, yol açılıp geri kalanlar devam edeceklerdi. Bu plan yapıldıktan sonra haberi getiren jandarma kuvvetinde iştirakıyla yola devam edildi ve Boğaz olaysız geçildi²¹.

Akşam üzeri bir köye vardılar ve burada gecelediler. Mustafa Kemal Paşa, kendisiyle beraber ölümü tereddütsüz göze alan arkadaşlarına burada teşekkür etti. 2 Eylül Salı günü tekrar yola çıkarak akşam üzeri Sivas yakınındaki Kılavuztepe'ye vardılar. Şehir halkı mevcut bütün taşıtlarla, yaya, davul zumalarla Mustafa Kemâl Paşa ve heyetini karşılamaya gelmişlerdi. Bu

20 Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.199; Goloğlu, Sivas Kongresi, s.25.

21 Atatürk, Nutuk, s.57.

coşku seli içinde Sivas'a gelinerek kongrenin yapılacağı Mekteb-i Sultanî (lise) binasına gitmişlerdir²².

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum günleri, Sivas yolculuğu ve Sivas'daki faaliyetleri; Kurtuluş Savaşı'nın ve yeni Türk Devleti'nin oluşumunun ilk kuvvetli adımları olmuş, bağımsızlık ve milli hakimiyet yolunda kazanılacak zaferin hazırlanmasında büyük rol oynamıştır.

22 Kansu, Atatürk'le Beraber, C.I, s.204; Sarıhan, Kurtuluş Savaşı, C.II, s.82.